

DOI

УДК 141.7:165.6/.8

АФЕКТИВНІ ФАКТОРИ СУМІСНОГО ЕМОЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

AFFECTIVE FACTORS OF THE SHARED EMOTIONAL SPACE

Ф. Г. Ревін

Актуальність дослідження. На відміну від моделей соціального аналізу, які критикуються за те, що підсумовують та схематизують онтологію взаємодії суспільства, висновки наведеного нами аналізу ґрунтуються на соціально-філософських теоріях, що стосуються емоційної природи колективних явищ. Зокрема, автор пропонує вивчити кооперативну діяльність сучасних суспільств з точки зору афективних факторів, що переважають у міжособистісному обміні між членами різних формальних організацій, спонтанними групами та колективами з урахуванням їх особливого типу, організаційної згуртованості, а також спільно досягнуті результати.

Постановка проблеми. Наріжні емпатичні й ідентифікаційні суспільні процеси, зокрема, можна оцінити в рамках методів і категорій запропонованої в лоні феноменологічної філософії соціально-філософської доктрини, постулюючи порядок видів соціальних сполук, який відповідає різним типам спільної емоційної взаємозалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичні роздуми, що стосуються загальних основ актуальних питань, представлені в роботах наступних українських дослідників: М. Булатова, В. Мос-

Urgency of the research. In contrast to the models of social analysis criticized for totalizing and schematizing the ontology of societal interaction the following analysis bases its findings on socio-philosophical theories concerning the emotional nature of collective phenomena. In particular, the author proposes to examine cooperative activity present in modern societies from the vantage point of affective factors prevalent in interpersonal exchange between members of various formal organizations, spontaneous groups and collectives considering their particular type of nexus, organizational cohesiveness as well as collaboratively achieved results.

Target setting. Oral empirical and identification social processes, in particular, can be evaluated within the framework of the methods and categories proposed in the bosom of the phenomenological philosophy of social and philosophical doctrine, postulating the order of types of social connections, which corresponds to different types of common emotional interdependence.

Actual scientific researches and issues analysis. Critical reflection pertaining to the general foundations of the issues at hand is presented in the works of the following Ukrainian researchers: M. Bulatov, V. Moskalenko, V. Poli-

каленко, В. Польщук, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, В. Ціба, А. Коваленко, М. Культаєва, М. Корнев. Основні методологічні механізми та конкретні концептуальні рішення висвітлені в публікаціях Н. Бойчука, Н. Бурана, Т. Добко, Т. Лутія, І. Почінока, О. Хижняка, А. Малінкіна та інших.

Постановка завдання.

Відповідно, метою даної роботи є застосування раніше запропонованої феноменологічної методології та класифікації колективних емпатетических станів з метою надання засобів для адекватної інтерпретації ступеня, в якому конкретне соціальне утворення є гармонійним. А також визначити емоційні передумови і важелі громадянської активності, аналізуючи вплив емоційних чинників на нашу здатність до спільного критичного мислення, рефлексивно-реактивне сприйняття і усвідомлення суспільних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Емоційна складова соціокультурних зрушень і розвитку рідко є основним предметом глибокого наукового дослідження. Прийняття нормативних моделей соціальної формації в якості вихідної точки сучасної соціальної науки розглядає виникнення, функціонування та динаміку стабільних колективних суб'єктів, заснованих на неявному атомізмі та раціональності прикордонних ліній соціально складових осіб, що їх утворюють. Основний аспект досліджуваної в даний час афективної феноменології пов'язаний з роллю, яка приписується актам загальної симпатії і солідарності стосовно випадків колективно підтримуваної профілактичної емоційної

shuk, L. Orban-Lembrik, M. Piren, V. Tsiba, A. Kovalenko, M. Kul'taeva, M. Kornev. Basic methodological mechanisms and specific conceptual solutions are elucidated in the publications of N. Boichuk, N. Buran, T. Dobko, T. Lutyi, I. Pochinok, O. Khizhniak, A. Malinkin and others.

The research objective.

Accordingly, the aim of this work is to apply the previously suggested phenomenological methodology and classification of collective empathetical states aiming to provide the means of adequately interpreting the degree to which a particular social formation is harmonious, determine the emotional preconditions and levers of civic activity whilst analyzing the impact of emotional factors on our joint critical thinking ability, reflective-reactive perception and apprehension of societal transformations.

The statement of basic materials. The emotional component of sociocultural shifts and development is rarely the major subject of major in-depth scientific scrutiny. Taking normative models of social formation as its starting point current social science examines the emergence, functioning and dynamics of stable collective entities based on implicit atomism and border line rationality of socially constituted persons which comprise them. The main aspect of presently scrutinized affective phenomenology has to do with the role that is ascribed to acts of shared sympathy and solidarity when applied to cases of collectively maintained preventive emotional axiology. Reflecting potent galvanizing dispositions, collective emotions are frequently a manifestation of diverse, at times

аксіології. Віддзеркалюючи потужні гальванізуючі диспозиції, колективні емоції часто є проявом різноманітних, часом суперечливих суспільних тенденцій, здатних поширюватися по даній соціальній формації, амбівалентно змінюючи їхню полярність.

Висновки. Один з найважливіших внесків соціальної феноменології у вивчення групових емоцій полягає в тому, щоб запропонувати механізм регулювання в поєднанні з розвитком моделі продуктивної комунальної згуртованості, досягнення якої має прагнути будь-яке гармонійне і етичне суспільство. Таке тлумачення, однак, не передбачає відвертого ігнорування нашої колективної пізнавальної та волевої спроможності, а натомість вимагає збалансованого підходу до усвідомлення морального значення та раціонального впливу в рамках більш широкої схеми строго стратифікованого суспільства.

Ключові слова: колективні емоції, солідарність, симпатія, сумісні афективні стани, соціальна онтологія, психологія мас, феноменологія.

contradictory societal tendencies, able to spread throughout a given social formation by ambivalently shifting their polarity.

Conclusions. *One of the most important contributions of social phenomenology to the study of group emotions lies in suggesting a mechanism of regulation coupled with a developmental model of productive communal cohesion whose achievement should be strived for by any harmonious and ethical society. Such interpretation, however, doesn't presuppose a blatant disregard for our collective cognitive and volitional capacities, but instead calls for a balanced approach to one's awareness of the moral significance and rational impact within a larger scheme of rigorously stratified society.*

Keywords: *collective emotions, solidarity, sympathy, shared affective states, social ontology, mass psychology, phenomenology.*

Актуальність дослідження. Емоційна складова соціокультурних перетворень та поступу суспільної діяльності, зазвичай, не є предметом глибинних наукових досліджень. Виходячи здебільшого з нормативної моделі соціального устрою сучасна соціальна наука розглядає виникнення, функціонування та динаміку видозмін сталих колективних формацій виходячи з припущення атомарності й граничної раціональності соціальних індивідів, що входять до їх складу. На противагу моделям соціального аналізу, що тоталізують й схематизують онтологію суспільної взаємодії та перетворень, даний дослід бере за основу соціо-філософські теорії щодо емоційної природи колективних феноменів. Автор, зокрема, пропонує поглянути на сумісну діяльність наявну в будь-якому соціумі з точки зору афективних факторів, що превалюють в міжособовій взаємодії членів

різноманітних формальних та спонтанних груп і колективів, враховуючи тип сполуки, організаційну злагожденість та результати їх сумісної діяльності.

Постановка проблеми. Наріжні емпатичні й ідентифікаційні суспільні процеси, зокрема, можна оцінити в рамках методів і категорій запропонованої в лоні феноменологічної філософії соціально-філософської доктрини, постулюючи порядок видів соціальних сполук, який відповідає різним типам спільної емоційної взаємозалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критична рефлексія стосовно загальних засад зазначеної тематики відтворюється в працях наступних українських дослідників: М. Булатова, В. Москаленко, В. Поліщука, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, В. Циби, А. Коваленко, М. Култаєва, М. Корнєва. Базові методологічні механізми та конкретні концептуальні рішення висвітлюються в публікаціях Н. Бойчук, Н. Буран, Т. Добко, Т. Лютого, І. Починок, О. Хижняк, А. Малінкіна та ін.

Постановка завдання. Найбільш динамічною формою прояву колективної психіки є загальні групові настрої, що безпосередньо пов'язані з емоційним потенціалом інтенційності колективу в той чи інший момент його психо-праксеологічної згуртованості. Виступаючи переважно емоційною стороною духовного життя соціальної спільноти, сумісні афективні стани, отже, суттєво впливають на результативність спільної діяльності людей, адже на відміну від індивідуальних емоційних станів групові настрої в більшій мірі обумовлені потребою синергованості суспільного буття людей. Будучи вкрай динамічними, колективні емоції часто є проявом різних, а подекуди і протилежних громадських тенденцій, здатні швидко розповсюджуватися в суспільстві, стрімко змінюючи власну полярність: від позитивних до негативних, від ейфорійної збентеженості до критичної апатії. Відповідно, завданням даної роботи є застосувати попередньо запропоновану феноменологічну методологію й класифікацію суспільних емпатичних станів із метою надання способу адекватної інтерпретації гармонійності суспільного устрою, виявлення емоційних передумов та важелів громадської діяльності, проаналізувати вплив емоційних чинників на здатність критичного осмислення, рефлексивно-реактивного колективного сприйняття та перетворення дійсності.

Виклад основного матеріалу. Водночас, слід зазначити, що, подекуди, різниця між індивідуальним почуттям і колективною емоцією не є чітко зрозумілою, і, здається, полягає лише в зміні акцентів у співвідношенні сенсорних та інтенційних аспектів, що формують ці відповідні модуси афективного світосприйняття. Так, розглянутий у модусі персональних почуттів інтенційний аспект має переважно панівний характер, у той час як у психічній площині

масових афектів, фактор сенсорного співтовариства відіграє вже принципово більш вагомую роль. Відтак, в рамках накресленої схеми суспільної взаємодії кожна з соціальних одиниць корелює з певними видами людської спільноти, що, в свою чергу, характеризуються солідарними почуттями [7, с. 22].

В якості гарного прикладу можна навести емоційну енергетику спонтанних соціальних рухів, що у свою чергу, передбачає афективно згуртовану групу, що сформована завдяки “механізму психічного зараження” та інших похідних від нього форм мимовільної емуляції. Функціонуючи у модусі так званої стадної поведінки, в рамках подібної психологічної настанови, людині цілковито бракує самосвідомості, а її дії майже повністю продиктовані примхами та ірраціональністю мас. Опинившись у “дурмані натовпу”, індивід, на думку М. Шелера, більше не відповідає за власні дії, що зазвичай призводить до нищівних наслідків як на персональному так і груповому рівні. Таким чином, колективна психологія, що притаманна діяльності масових рухів, будучи, з одного боку привабливою з точки зору можливості вивільнення інтенційної свободи, з іншого, досить часто є небезпечно підвладною для формування та стимуляції різних видів диктатури й деспотизму [1].

На противагу цьому, спільність, котра формується в лоні безпосереднього життєвого співтовариства, утворюється за допомогою справжніх, автентичних актів сумісних емоцій та життєдіяльності. Водночас, слід зазначити, що суб'єктом таких спільних почуттів та досвіду виступає спільнота, а не індивід. Зокрема, даний модус колективної афективності передбачає існування чіткого почуття самосвідомості, що супроводжується відчуттям приналежності до спільного з іншими життєвого простору. При цьому, психічна діяльність одиничних членів на цьому шаблі, не відрізняється радикально від накресленого попередньо устрою та емоційної динаміки спільноти. Відтак, воління окремої людини – це уніфіковане прагнення громади, що можна висловити як спільне афективне цілепокладання, надання переваг й сумісне продукування ціннісних орієнтирів, що формулюється та підтримується за допомогою традицій, обрядів, суспільних канонів та норм. Подібна модель життєвої спільноти, так само, відрізняється наявністю одночасного почуття солідарності й відповідальності за інших і групу, котре, втім, ще не є повною мірою цілковито усвідомленою моральною засадою регулювання колективної життєдіяльності. Так, взаємність, що присутня в рамках такого суспільного співтовариства, має виключно “представницький” характер, що припускає те, що будь-який член групи може виступати від імені інших, беручи на себе обопільну репрезентативну відповідальність. На відміну від щойно наведених прикладів органічного й здебільшого несвідомого зв'язку, що

лежить в основі життєвої спільноти, всі так звані комунні зв'язки на етапі формування етичного суспільства, зазвичай формуються штучно і несвідомо кожним його членом [4, с. 29].

Суспільство, отже, складається з осіб, які (у суверенний спосіб) обирають укласти інтерперсональні відносини задля особистого добробуту й безпеки, особливо на рівні задоволення власних потреб, бажань та максимізації корисного взаємовпливу. Так, з мереологічної точки зору, онтологія й праксеологія подібного об'єднання не виходить за межі конкретних осіб, які його складають. Зокрема, на думку того ж М. Шерела, в подібній лімітованій соціумній формації ціле дорівнює сумі його частин, в той час як життєва спільнота формує тип життєдіяльної сполуки, що в аксіологічному плані, без сумніву, якісно переважає загальну кількість його окремих складових [6, с. 36]. Цікаво, що значна частина характеристик, що філософ надає суспільству має відкрито негативний окрас, особливо у порівнянні з тим, що пропонується сприймати як продуктивні ознаки життєвої спільноти. Так, формування суспільства, в першу чергу, вмотивоване фундаментальною недовірою до інших, що як вже йшлося веде до утворення зв'язків, сутність яких продиктована необхідністю забезпечити власне існування. Відтак, стає зрозумілим, що у феноменологічній парадигмі соціум характеризується появою в його рамках зрілої, самосвідомої особистості, на противагу якій, рядові члени життєвої спільноти, в цьому відношенні, ще не є зрілими, розвиненими членами суспільства [5, с. 35]. Формування стратифікації є справжнім прикладом історичного розвитку, що, водночас, неодмінно потребує подолання попередньої стадії життєвого співтовариства як основоположного кроку на шляху до дієвої соціальної трансформації. Прикладом цього слугує контрактний принцип фундації західного соціуму, який вимагає і призводить до утворення взаємних суспільних зобов'язань, що потребують певного рівня довіри, завдяки якій починають культивуватися й викристалізовуватися психо-аксіологічні ознаки колективної особи як найбільш розвинутої стадії суспільної єдності [6, с. 200-202].

Таким чином, найбільш характерною рисою колективної складової життєдіяльності людини є критично загострене відчуття солідарності, коли кожен член громади не лише несе повну відповідальність за власні дії, але й відчуває необхідність відповідати за діяльність інших та громади в цілому. Водночас, на відміну від життєвої спільноти, кожен учасник подібного рафінованого суспільного формування повністю відчуває власну суверенність окремої особистості, разом тим, цілком усвідомлюючи усі потенційні колективні наслідки "марнославної похибок" власної життєдіяльності. Наріжне для колективної особи почуття солідарності, втім, різко контрастує з попередніми прикладами

сумісного укладу життя, адже не є представницьким за характером, приписуючи унікальний статус кожному окремому члену колективу, у спосіб, що відрізняється різноплановою суспільною чуттєвістю [5, с. 205].

Сприйняття та ставлення до спільних форм колективності, отже, полягає у своєрідному взаєморозумінні, що, однак, ще не є безпосереднім осягненням емоційних виразів настрою інших членів соціуму. Це, як вже йшлося, сфера обопільних контрактів, недовіри, імперсонального, апатичного чи рефлексійного дистанціювання. Відтак, основна ідея, що корелює з цим феноменом, полягає в тому, що почуття кардинально впливають на характер та сприяють укріпленню соціальної злагоди, обопільності й невимушеної щирості зв'язків між людьми у суспільстві. Зокрема, вже згаданий М. Шелер розміщує форми емоційної солідарності у такому онтогенетичному й логічному порядку, що, спочатку веде мову про *Einsfühlung*, тобто “ідентифікацію через почуття”, що може виникнути як певна афективна спорідненість “зараженості почуттям”. Це специфічний афективний стан, перебуваючи в якому людина настільки повністю охоплена почуттям спільної емоційної атмосфери, що поринаючи у нього вона легко набуває граничної спорідненості з іншими. Щоб більш детально пояснити цей феномен філософ використовує приклад, коли людина прийшовши до бару, повністю потрапляє в полон буденно-радісної атмосфери, що одразу допомагає відкинути усі проблеми й негаразди осторонь [7, с. 19].

На відміну від інших типів спів-чуття, подібна сумісна психічна інфікованість являє собою досвід тотальної втрати себе у відчутті або настрої групи, в рамках емоційного осередку якої “я” і “ти” перетворюються на “ми”. Зокрема, у розпал цього стану ми робимо те, що не обов'язково вчиняли б в менш психологічно консолідованому оточенні, що може мати досить небезпечні соціальні наслідки, як, наприклад, у випадках колективної ейфорії, масового бунтарства й насильства. Слід відзначити, що щойно наведена ідентифікація (*Einsfühlung*) є граничним випадком досить розповсюдженого на думку Шелера психічного зараження, що маніфестується через повну втрату самоконтролю, абсолютне злиття Я у буквальному перетворенні на Іншого. Так, у випадку подібного радикального мімезису Я більше не відчуває біль у собі, але тільки через призму емоційного посередництва Іншого [5]. Між зчепленими у такий спосіб особами наче зникають усі демаркування й розрізнення, перестає відчуватися будь-яка відстань, відбувається цілковите ототожнення власної життєдіяльності з будь-яким проявом спільного емоційного досвіду. Приклади, що М. Шелер вважає доречними в цьому плані включають містичні переживання, коли людина “стає богом” або ж більш знайомі масові гіпнотичні сеанси трансу, коли група індивідів,

злившись в єдину афективну сутність, неухильно вчиняє за вказівкою авторитетної контролюючої фігури.

Розміщені в соціально-емоційній таксономії далі відчуття (Nachfühlen) – це ще одна своєрідна форма розуміння почуттів іншого. Слід, однак, зауважити, що хоча М. Шелер вводить і використовує цей тип групової емоції в рамках аналізу сумісної життєдіяльної афективності, він, однак, не включає і не застосовує його при обговоренні конкретних типів спів-чуттів, адже, на його думку, даний різновид спорідненості немає характеру справжньої спільності почуття, який притаманний більш когнітивному (у певних випадках - психосоматичному) осягненню емоційних станів іншої людини. У свою чергу, співчуття (Mitfühlen), неодмінно вимагають певної дієвої участі у почуттях іншого. Ця форма спільної емоційності, відтак, досить часто виявляє себе у різних видах симпатії щодо діяльності інших людей припускаючи, водночас, наявність інтенційної настанови переживань.

Подібна форма емоційної інтерсуб'єктивності виникає, наприклад, тоді, коли ми несвідомо імітуємо виразні жести й поведінку одної або декількох інших осіб, що, у свою чергу, викликає і підкріплює у нас відчуття загального емоційного фону солідарності. Як приклад даної форми афективної спорідненості можна навести веселу атмосферу, що виникає, коли люди “заражають” один одного власним гарним настроєм, чи ентузіазм спільної справи і починань. Важливо зауважити, що лише вітальні та психічні почуття можуть бути інфекційними у такий спосіб, оскільки тільки в межах їх емоційного фону існує одночасний істотний зв'язок між виразом, сприйняттям і сенсом. Так, щойно наведені приклади мають бути обов'язково пов'язані з певним афективним жестом, і тільки через такий вираз (тобто через імітацію експресивних ознак один одного) ці почуття передаються і заражають.

Зауважимо, що подібні почуття спорідненості формуються на основі простого спільного відчуття, що, в рамках більш вимогливого аналізу, призводить до труднощів щодо систематизації суспільних явищ, які знаходяться на одному рівні інтелігібельності зв'язку з будь-яким співвіднесеним з ним соціально-колективним проявом. Звідси, стає очевидним, що визначальною рисою афективної життєдіяльної спільноти є саме те, що в рамках її приписів повністю актуалізується модус колективно розділеного солідарного емоційного досвіду й ціннісних орієнтирів. [6, с. 203]. Колективна людина (Gesamtperson) як соціальна одиниця мислиться у ролі комплементарного соціального синтезу, що як гранично уніфікована форма сумісної життєдіяльності, здатна поєднувати в собі своєрідну асоціальну комунікабельність (ungesellige Geselligkeit) разом з іншими різновидами, що взмозі успішно реалізувати себе в її рамках.

Протиставляючи “приватну людину” і “соціальну людину”, доречно зробити наголос на засадничому прояві людської природи є такому, що вимагає жити рівною мірою проявляючи власну сутність в обох цих сферах. Кожен індивід, який є членом колективної сутності, відтак, виступає і реалізує себе як окрема особа, що робить концепцію колективної “душі-субстанції” феноменологічно невиправданою нісенітницею. Колективна людина, зокрема, є антропоморфною сутністю, оскільки, як і окрема особа, несе відповідальність. Водночас, конкретна людина може розкрити себе лише за умови та через те, що належить до життєдіяльнісного виміру колективної особи і, отже, згідно з М. Шелером, не виявляє власного справжнього потенціалу аж до поки колективний осередок, до якого належить той чи інший індивід не сформує своєї внутрішньої сутності [9, с. 18].

Повертаючись до міжрівневого відношення, що неодмінно присутнє, враховуючи велику кількість щойно наведених соціальних форм, важливо уникати розповсюдженої помилки, коли комплікативний погляд на запропоновану ієрархію включаючи маси, життєві спільноти, суспільство та колективну людину, розглядає нижчий відносно себе щабель, як такий, що втрачає свою функцію, зникаючи, коли на його базу спирається і постає більш розвинутий рівень соціальної організації. Різниця між різними стадіями соціальних формацій, отже, не є чимось напряму і емпірично наявним, а скоріше, повинна розумітися в рамках апріорно ідеалізованої природи шелерівської диференціації, що тлумачить зазначені форми сумісного емоційного осередку як такі, що не обов'язково завжди реалізуються у чистому вигляді [9, с. 44]. Так, здається очевидним, що подібні нададитивні формації використовуються в якості своєрідного критерію, що, в історичній перспективі, дозволяв би відрізнити більш успішні й розвинуті форми колективної життєдіяльності, що призвели до максимально гармонійного втілення етичного потенціалу людської природи.

Висновки. Засадничі з точки зору аналізу емоційної складової соціуму концепти симпатії та солідарності, становлять принциповий фундамент інтерперсональної діяльності, механізм регуляції та наочну модель, досягнення якої має прагнути буд-яке гармонійне й етичне суспільство. Подібне потрактування, однак, не означає, що ми повинні цілковито знехтувати когнітивними й вольовими здібностями людини на користь голим емоціям і почуттям, а, навпаки, потребує визнання необхідності збалансованого підходу до визначення власної моральної значущості та раціонального впливу у рамках широко стратифікованого соціуму.

Головний аспект соціальної психології, відтак, полягає в тій ролі, яку ми приписуємо актам колективної афективності та проявам солідарного почуття взаємозалежності, що, в свою чергу,

передбачає два різні види відповідальності: відповідальність за власні дії та спільну соціальну відповідальність за дії інших членів сумісно легітимізованого порядку речей. Так, відповідно до попередньо артикульованої концепції спільного емоційного простору обопільна відповідальність є радикальною формою сумісної життєдіяльності, і, отже, сигналізує про те, що кожен член спільного ціннісного осередку, як консолідуюча складова громади, має спонукати до такої превентивної моделі взаємодії, за якої випадки втрати колективної аксіологічної злагоди були б апріорі неможливі. Нарешті, здається очевидним, що кінцева мета доктрини спільного ціннісно-емоційного простору, при більш детальному розгляді, виявляється необхідним, бодай недосяжним, еталоном в умовах сучасного вкрай поляризованого глобального суспільного устрою, що апелює до чітких універсальних приписів продуктивної сумісної життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Агеев, ВС., 1990. 'Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы', М. : Изд-во Моск. Ун-та, 240 с.
2. Бурбан, Н., 2014. 'Психологічні аспекти поведінки особистості в наповні', *Педагогіка і психологія проф. освіти : наук.-метод. журн.*, № 6, С. 106-118.
3. Васильченко, О., 2011. 'Громадська думка і суспільні настрої: відмінності та спільні риси', *Релігія та соціум*, № 1, С. 198-205.
4. Злобіна, ОГ., 2016. 'Соціальні трансформації в емоційному вимірі: від методологічних питань до методичних рішень', *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи, Вип. 36*, С. 28-35.
5. Пержун, В., 2013. 'Соціальна солідарність: сутність, консолідаційні можливості для українського суспільства', *Релігія та соціум*, № 3-4, С. 201-207.
6. 'Феноменологія буття людини: Сучасна західноєвропейська філософська рефлексія', 1999. К. : Український центр духовної культури, 278 с.
7. Шелер, М., 1994. 'Избранные произведения', М. : Гнозис, 413 с.
8. Hoofst, S., 1994. 'Scheler on Sharing Emotions', *Philosophy Today*, 38, P. 18-28.
9. Scheler, M., 1970. 'The Nature of Sympathy', 2nd ed., New York : [Archon Books](#), 294 p.

References:

1. Ageev, VS., 1990. 'Mezhgrupovoe vzaimodeystvie : sotsial'no-psihologicheskiye problemy (Intergroup interaction : socio-philosophical problems)', М. : Изд-во Моск. Ун-та, 240 s.
2. Burban, N., 2014. 'Psychologichni aspekty povedinky osobystosti v natovpi (Psychological Aspects of Person's Behavior in a Crowd)', *Pedagogika i psykholohiia prof. osvity : nauk.-metod. zhurn.*, № 6, S. 106-118.

3. Vasylychenko O., 2011. 'Hromads'ka dumka i suspilni nastroi: vidminnosti ta spilni rysy (Public opinion and social moods: differences and common features)', *Religiya ta sotsium*, № 1, S. 198-205.
4. Zlobina, O.G., 2016. 'Sotsialni transformatsii v emotsiynomu vymiri: vid metodologichnyh pytan' do metodychnyh rishen' (Social transformations in the emotional dimension: from methodological questions to methodical solutions)', *Visnyk Kharkivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina, Seriya : Sotsiologichni doslidzhennya suchasnogo suspil'stva : metodologiya, teoriya, metody*, Vyp. 36, S. 28-35.
5. Perzhun, V., 2013. 'Sotsial'na solidarnist' : sutnist', konsolidatsiyni mozhlyvosti dlya ukrains'kogo suspil'stva (Social solidarity as a factor of consolidation of Ukrainian society)', *Religiya ta sotsium*, № 3-4, S. 201-207.
6. 'Fenomenologiya buttya ludyny : Suchasna zahidnoyevropeis'ka filosof's'ka refleksiya (Phenomenology of the human being: Contemporary Western European philosophical reflection', 1999. K. : *Ukrainskyy tsentr dukhovnoi kultury*, 278 s.
7. Scheler, M., 1994. 'Izbrannie proizvedenia (Selected works)', M. : *Gnozys*, 413 s.
8. Hoof, S., 1994. 'Scheler on Sharing Emotions', *Philosophy Today*, 38, P. 18-28.
9. Scheler, M., 1970. 'The Nature of Sympathy', 2nd ed., New York : [Archon Books](#), 294 p.